

Růst a množení bakterií (buněčný cyklus, růstová křivka), vliv vnitřních a vnějších faktorů na růst mikroorganismů

Rozmnožování bakterií

- většina bakterií se rozmnožuje dělením
- několik rodů se rozmnožuje pučením (způsob je typický pro množení kvasinek)
- u gramnegativních bakterií (*Escherichia coli*, salmonel, pseudomonád) bylo popsáno spájení buněk – tzv. konjugace

Růst bakterií

Planktonní růst

- růst v podobě izolovaných buněk

Růst v podobě biofilmu

- strukturované mikrobiální společenství, uložené v mezibuněčné hmotě a adherující k inertním i živým povrchům
- i několik druhů bakterií
- biofilmy jsou tvořeny buňkami produkujícími extracelulární polymerní látky (mikrobiální exopolysacharidy) - slizovitá mezibuněčná hmota
- tvoří systém kanálků, jimiž proudí voda s živinami

Růstový cyklus bakterií

- začíná oddělením dceřinné buňky od rodičovské a končí jejím rozdělením na dvě buňky dceřinné

Životní cyklus bakteriální buňky zahrnuje

- Růst buňky
- Replikace DNA
- „Jaderné“ dělení – prostorové oddělení obou molekul DNA
- Buněčné dělení – tvorba septa, rozdělení mateřské buňky na dvě buňky dceřinné

Růst buňky

- růst buňky → intenzivní syntéza makromolekul (především bílkovin), tvorba buněčných struktur
- dosáhne-li bakteriální buňka kritické velikosti (poměr bílkovin k DNA) dochází k zahájení replikace DNA (konec iniciační periody)
- nastává pravidelně v intervalech rovných generační době

Replikace DNA

Probíhá ve třech fázích:

- Iniclace (zahájení replikace)
- Elongace (vlastní replikace)
- Terminace (ukončení replikace)

Výsledkem je vznik dvou kruhových molekul DNA, přičemž každá obsahuje jeden původní a jeden nově syntetizovaný řetězec.

- DNA polymeráza - nejdůležitější enzym replikačního aparátu
- má dvě funkce – polymerační ve směru od konce 5' → 3' a nukleázovou ve směru 3' → 5'

Při replikaci vzniká

- vlákno vedoucí (DNA polymeráza syntetizuje vlákno pouze jedním směrem 5' -3') - kontinuální
- vlákno zaostávající (krátké fragmenty spojované ligázou) – Okazakiho fragmenty
- replikace končí syntézou terminačních proteinů

Dělení buňky

- bakteriální chromozom je připoután svým počátkem k cytoplazmatické membráně a buněčné stěně
- k prostorovému oddělení mateřského a dceřiného chromozomu dochází růstem membrány a stěny mezi místy přichycení rodičovských vláken obou chromozomů - tvorbou příčného septa
- dceřinné buňky se mohou zcela oddělit, nebo zůstávají spojeny do různých útvarů (např. dvojice, řetízky)

Generační doba

- je délka růstového cyklu
- doba od vzniku konkrétní (individuální) buňky do jejího rozdělení na 2 dceřiné buňky

Doba zdvojení (T):

- průměrná doba, za kterou se počet bakterií v populaci zdvojnásobí

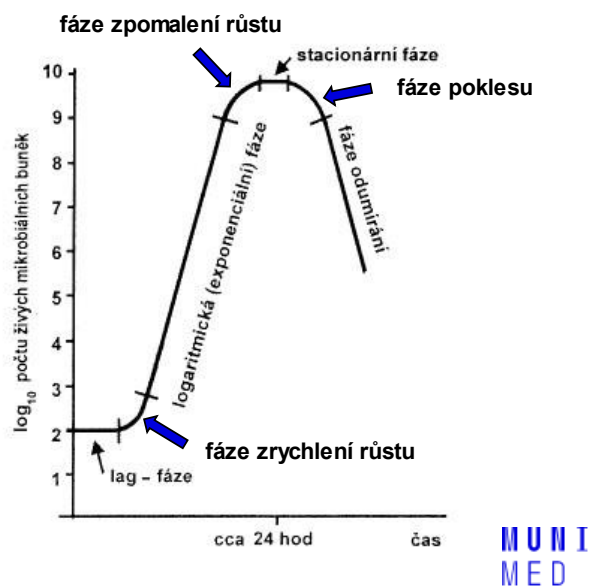
U *Escherichia coli* je **udávána generační doba 20 minut** při dostatku živin, optimálním pH a teplotě 37 °C (při 30 °C se prodlouží na 1 h).

Generační doba *Mycobacterium tuberculosis* je udávána na 18-24 hodin, opět za optimálních růstových podmínek.

Růstová křivka

- grafické znázornění koncentrace biomasy (počtu bakteriálních buněk) v závislosti na čase

Statická kultivace bakterií

10

Dvojitá růstová křivka – diauxie

- zdrojem uhlíku je směs dvou rozdílných organických látek
- bakterie využívá výlučně jednu z nich, až po jejím vyčerpání následuje využívání látky druhé
- růst *E. coli* v prostředí s glukózou a sorbitolem

Kontinuální kultivace

- stálý přívod živin a odvod zplodin metabolismu umožňuje udržení bakteriální populace v logaritmické fázi po neomezeně dlouhou dobu
- fermentory
  - využívány v potravinářském, farmaceutickém a biotechnologickém průmyslu pro produkci potravin (např. pivo), specifických chemických látek nebo produkci biomasy

Faktory ovlivňující růst a množení bakterií

Růst je cyklický proces, jehož rychlost závisí na různých faktorech, např.:

- dostupnost vody
- dostupnost živin
- teplota
- osmotický tlak
- hydrostatický tlak
- koncentrace vodíkových iontů (pH)
- oxido-redukční potenciál
- záření

Růst mikroorganismů v potravinách

- v potravinách ovlivňují druh a rychlost množení mikroorganismů vnitřní a vnější faktory
- vnitřní faktory - fyzikálně-chemické vlastnosti potraviny
  - Složení potraviny
  - pH
  - Aktivita vody
  - Oxidačně-redukční potenciál
  - Textura
  - Antimikrobiální látky v potravinách
- vnější faktory – podmínky skladování potravin
  - Podmínky zpracování a skladování potravin
  - Teplota
  - Relativní vlhkost vzduchu
  - Složení atmosféry
  - Doba skladování potravin

Složení potraviny

- obsah vody
- zdroje energie (sacharidy, alkoholy, aminokyseliny)
- zdroje dusíku (proteiny, peptidy, aminokyseliny)
- obsah vitamínů a růstových faktorů (vitamíny sk. B)
- obsah minerálních látek

Potraviny obsahující více nízkomolekulárních látek a větší množství vody se kazí rychleji (nízkomolekulární látky jsou metabolizovány přímo)

pH

Bakterie: většina roste při pH 6,6 - 7,5

- minimální hodnota pH pro většinu bakterií (mnohé bakterie z čeledi *Enterobacteriaceae*, druhy rodu *Bacillus*, které se zúčastňují při kažení potravin) je 4,4 - 4,6
- bakterie octového kvašení (*Acetobacter acidophilus*) - 2,6 - 6,3
- bakterie mléčného kvašení (laktobacily) - 5,5 - 6

Kvasinky: kyselé prostředí, optimum pH 4,2 - 5,5

Plísně: širokém rozmezí pH (1,2 - 11,0), optimum při neutrálním pH

- mikroorganismy alkalifilní (urobakterie, denitrifikační bakterie), acidofilní (plísně)

Vliv hodnoty pH na:

- rozmnožování bakterií, rychlost růstu a vitalitu
- intenzitu a charakter metabolismu
- propustnost cytoplasmatické membrány (transport látek)
- změnu dostupnosti kovových iontů v alkalickém prostředí
- termorezistenci bakterií (maximální při optimálním pH)
- klíčení bakteriálních spor (při $\text{pH} < 4,0$ spory neklíčí proto se např. ovocné kompoty či zelenina v kyselém nálevu ošetřují teplotami do 100°C)

Vliv má nejen nízká hodnota pH, ale i druh kyselin, které se na snížení hodnoty podílely.

Hodnota pH potravin

- určuje druhy mikroorganismů schopných se v dané potravine rozmnožovat, působit kažení či představovat zdravotní riziko
- řada potravin je přirozeně kyselých (fermentované mléčné a masné výrobky, kysané zelí)
- kyseliny mohou být do potravin záměrně přidávány nebo jsou produkovány enzymatickou činností mikroorganismů

Aktivita vody - a_w

- mikroorganismy potřebují pro látkovou přeměnu vodu
- snižování obsahu vody v buňce způsobuje zpomalení růstu, za nepřítomnosti vody se látková přeměna zastaví, některé mikroorganismy i odumírají
- některé složky potravin, jako sůl, cukr, bílkoviny, mohou vodu vázat natolik, že ji mikroorganismy nemohou využít pro svůj metabolismus
- používá se pro vyjádření míry využitelnosti vody pro mikroorganismy
- vyjadřuje poměr parciálního tlaku vodních par nad substrátem, vztaženým ke tlaku vodních par nad destilovanou vodou
- zvýšení osmotického tlaku prostředí vede k snížení a_w uvnitř buňky
- čistá voda má $a_w = 1,0$
- snížila-li se množství využitelné vody, je hodnota $a_w < 1,0$
- optimální hodnota a_w je pro většinu mikroorganismů $a_w > 0,98$
- mikroorganismy ke svému životu potřebují určité minimální množství volné vody v potravinách, tj. minimální a_w
- hranice růstu většiny mikroorganismů $a_w < 0,60$
  - 0,93 dolní hranice bakterií
  - 0,88 dolní hranice kvasinek
  - 0,80 dolní hranice vláknitých hub
  - 0,61 xerofilní houby

Mikroorganismy - xerotolerantní: tolerance vůči nízkým hodnotám a_w

- osmotolerantní: tolerance vůči vysokému osmotickému tlaku

- halotolerantní: tolerance vůči soli

Snížení aktivity vody:

- odstranění využitelné vody sušením, uzením, odpařením, mražením
- zvýšení obsahu tuku
- zvýšení koncentrace rozpuštěných látek (cukry-sacharóza, NaCl) v prostředí → zvýšení osmotického tlaku (hypertonické prostředí) → difuze vody z buňky do prostředí → zastavení metabolismu až smrt buňky

- minimální hodnoty a_w , které mikroorganismy potřebují pro svůj růst jsou spoluurčované i dalšími faktory prostředí: pH, teplota, parciální tlak kyslíku

Oxidačně redukční potenciál

- každé prostředí vykazuje určitý oxidačně redukční potenciál (Eh)
- jeho hodnota je závislá na poměru oxidovaných a redukovaných látek
- tento poměr je ovlivněn chemickým složením potraviny a parciálním tlakem O_2 v potravine
- oxidační proces je definovaný odevzdáváním elektronů, redukční proces jejich přijímáním
- oxidované prostředí vyhovuje aerobům (Eh 200 mV a vyšší – mléko, potraviny rostlinného původu), při svém metabolismu redox potenciál snižují.
- anaeroby vyžadují nízký redox potenciál (Eh 0 a méně mV – konzervy, zrající sýry)
- mezi tím jsou fakultativně anaerobní mikroorganismy

Redox potenciál se snižuje v potravinách:

- přidáním látek s redukční schopností (např. k. askorbová)
- růstem mikroorganismů spotřebovávajících kyslík (aerobní bakterie)
- tvorbou redukujících zplodin metabolismu anaerobních bakterií
- vakuovým balením

Redox potenciál se snižuje v potravinách:

- přidáním látek s redukční schopností (např. k. askorbová)
- růstem mikroorganismů spotřebovávajících kyslík (aerobní bakterie)
- tvorbou redukujících zplodin metabolismu anaerobních bakterií
- vakuovým balením

Textura

- povrch mnoha potravin vytváří přirozené krytí, které potravinu chrání před kontaminací mikroorganismy

Příklady

- skořápka vajec nebo ořechů
- kůže na povrchu ryb a masa
- vazivová pouzdra orgánů a povázky masa
- kůrka na povrchu pečiva
- slupky na ovoci

Antimikrobiální látky v potravinách

- přirozené antimikrobiální látky zabraňují růstu a množení mikroorganismů
- potraviny s obsahem esenciálních olejů (eugenol v hřebíčku, allicin v česneku, alylisoithiokyanát v hořčici, isothymol a thymol v oreganu, atd.)
- brusinky – obsahují k. benzoovou – potlačuje růst plísní
- kravské mléko - laktoferin, laktoperoxidasový systém, lysozym, kasein
- vejce - lysozym, ovotransferin, avidin

Antimikrobiální enzymy

- jsou hojně rozšířeny v přírodě a hrají důležitou roli při obranných mechanismech živých mikroorganismů proti infekcím

Hydrolasy – degradují klíčové struktury buněčných stěn (peptidoglykan)

- lysozym - aktivní zejména vůči gram pozitivním bakteriím

Oxidoreduktasy – vytváří reaktivní molekuly, které rozrušují vitální proteiny v buňce

- glukosooxidasy - jsou produkovány některými plísněmi, podstata cytotoxicity spočívá v tvorbě peroxidu vodíku (oxidace glukosy na k. glukonovou a H₂O₂)
- laktoperoxidasy - vyskytují např. ve slinách, mléce (za přítomnosti H₂O₂ dochází k oxidaci thiokyanátu na hypothiokyanát), bakteriocidní účinek na gramnegativní, na gram pozitivní bakteriostatický

Teplota

- jeden z hlavních faktorů ovlivňující rychlost rozmnožování a přežívání mikroorganismů

Podle optimální růstové teploty se mikroorganismy zařazují do 4 skupin:

1. Psychofilní bakterie : 12 – 15⁰ C
2. Psychrotrofní bakterie: 25 – 30⁰ C
3. Mezofilní bakterie: 30 – 40⁰ C
4. Termofilní bakterie: 55 – 75⁰ C

Psychofilní mikroorganismy se adaptovaly na nízké teploty a při vyšších nerostou (> 20⁰ C).

Vliv vysokých teplot

Letální teplota

- nejnižší teplota, při které dochází za určitý čas k usmrcení mikroorganismů
- obecně teplota 70 °C po dobu 10 minut (např. tepelné opracování masných výrobků)
- vegetativní buňky mikroorganismů jsou ničeny při teplotách o 10 až 15 °C vyšších, než je jejich růstové optimum
- spolehlivě jsou zničeny při 100 °C/10 minut
- bakteriální spory – výrazně odolnější (stavba protoplastu, dehydratace, atd.)

Dochází k narušení semipermeability cytoplazmatické membrány, degradace RNA, denaturace bílkovin, inaktivace enzymů

Letální teplota závisí na:

- druhu mikroorganismu
- jeho fyziologickém stavu (stáří, růstová fáze)
- koncentraci buněk (tj. počtu mikroorganismů)
- jejich uspořádání (např. shluky stafylokoků)
- charakteru prostředí (potraviny)

Termorezistenci mikroorganismů ovlivňuje:

- růstová fáze (exponenciální x stacionární a lag fáze)
- optimální teplota růstu (psychofilní x mezofilní)
- a_w a vlhkost prostředí (suché x vlhké prostředí)
- pH prostředí
- obsah ochranných látek
- genetická výbava

Vliv nízkých teplot

- nejdřív je zastaveno rozmnožování, poté metabolismus
- u řady mikroorganismů je růst zastaven při teplotě nad bodem mrazu
- některé plísně mohou růst i při -5 °C , se sníženou intenzitou až do -10 °C (velmi dlouhá lag fáze - dny, týdny až měsíce)
- nižší než optimální teploty přežívá řada mikroorganismů dlouhou dobu
- morfologické změny mikroorganismů
- G+ bakterie jsou odolnější než G-
- nejcitlivější k mrazení jsou buňky v exponenciální fázi růstu
- obecně platí, že při snižování teploty jsou bakterie nahrazovány plísněmi a kvasinkami
- odolnost mikroorganismů k mrazení ovlivňuje pH a přítomnost ochranných látek

Chlazení

- teplota neklesá pod 0 °C
- délka skladování závisí na teplotě, druhu potravin, proudění vzduchu a jeho vlhkosti
- chladový šok přenesení intenzivně se množících mikroorganismů z optimálních teplot do teploty kolem 0 °C (část odumírá, část je reverzibilně poškozena)
- odolnost mikroorganismů ovlivňuje dostatek živin, pH, a_w

Mrazení

- použití teplot pod 0 °C
- pomalé zmrazování: z vnitro i mimobuněčné vody se tvoří velké krystaly ledu, které bakteriální buňku nevratně poškozují
- rychlé zmrazování: vytvořené mikrokrystalky ledu buňky poškozují jen minimálně, teploty -30 °C až -180 °C ; uchovávání mikroorganismů
- krystaly vody působí mechanicky, současně se snižuje aktivita vody (mrzne volná voda)

Složení atmosféry

- úprava složení atmosféry má při skladování potravin ochranný účinek
- určuje dominantní typ mikroorganismů
- vakuové balení (inhibice růstu aerobních MO)
- balení v řízené nebo modifikované atmosféře
- balení v ochranné atmosféře inertního plynu (dusík, oxid uhličitý)

CO₂

- brání růstu aerobní mikroflóry, má ochranný účinek proti růstu kvasinek a plísní, vyšší koncentrace inhibují i klíčení spor plísní
- používá se při skladování ovoce a zeleniny, nesmí se používat pro potraviny s vysokým obsahem tuku, protože má silné antioxidační účinky a způsobuje žluknutí tuků

Relativní vlhkost prostředí

- vysoká relativní vlhkost (R_v) prostředí ovlivňuje aktivitu vody potravin
- čím vyšší je teplota, tím nižší musí být R_v prostředí a naopak, aby se údržnost potravin zvýšila
- potraviny s a_w pod 0,60 je nezbytné skladovat v suchém prostředí

Čas

- čím delší je doba působení daných faktorů na mikroorganismy, tím výraznější je jejich účinek
- např. čím delší je doba působení vyšší teploty, tím vyšší je počet inaktivovaných bakterií
- vzájemné působení vnějších i vnitřních faktorů

K dalším faktorům, které mají vliv na mikroorganismy patří:

- tlak
- záření
- povrchové napětí
- ultrazvuk
- elektrický proud
- mikrovlnný ohřev
- působení desinfekčních prostředků

Tlak

- Rozmnožování mikroorganismů je většinou za normálního atmosférického tlaku.
- Zvýšením tlaku na 10 až 20 MPa se rozmnožování mikroorganismů zpomaluje, při 30 až 40 MPa se zastaví.
- Pro usmrcení mikrobů je zapotřebí tlaku kolem 600 až 700 MPa
- Spory rodu *Bacillus* však nejsou usmrceny ani při hodinovém působení tlaku 1700 Mpa.
- Některé bakterie se dobře rozmnožují i při tlaku 60 Mpa – **barofilní x barotolerantní** (v hlubinách moří).
- Vysoký tlak nepříznivě působí na syntézu buněčné stěny, způsobuje anomálie v dělení buněk.

Záření

Elektromagnetické vlnění různých délek se značně liší svými účinky na mikroorganismy.

Hertzovy vlny a infračervené záření

- nejdelší vlnové délky, nemá letální účinek na mikroorganismy, působí tepelnými účinky

Viditelné světlo (380 – 760 nm)

- využíváno fototrofními mikroorganismy jako zdroj energie, indukce karotenoidních barviv je také indukována světlem, řada bakterií se rozmnožuje lépe za tmy než za světla, fototropismus u některých plísň (sporangia se obracejí ke zdroji světla)

Ultrafialové záření (210- 310 nm)

- má silné mutagenní a letální účinky, malá pronikavost

Ionizující záření (α , β , γ)

- mají silné mutagenní a letální účinky, vysoká pronikavost
- přímé působení na DNA i prostřednictvím volných radikálů, indukují zlomy chromozomů

Odolnost mikroorganismů:

nejcitlivější jsou G- bakterie → G+ bakterie → kvasinky a plísně

Přítomnost vzdušného kyslíku zvyšuje citlivost mikroorganismů, zatímco sloučeniny silně redukující působí ochranně, stejně jako zmrazené nebo vysušené prostředí(je omezen vznik radikálů vody).

Povrchové napětí

Některé mikroorganismy se špatnou smáčitelností buněk rostou v tekutinách ve formě blanky (křísu) – např. plísně.

Povrchově aktivní látky (tenzidy) jsou sloučeniny, jež obsahují jak hydrofobní tak hydrofilní část molekuly – snižují povrchové napětí prostředí.

Anionaktivní tenzidy

- alkylsulfáty a alkylsulfonáty, ve vyšších koncentracích poškozují cytoplazmatickou membránu, denaturace bílkovin

Kationaktivní tenzidy

- kvarterní amoniové nebo pyrimidinové soli, silné mikrobicidní účinky, smáčecí schopnost je však malá

Neionogenní tenzidy:

- ani ve vysokých koncentracích nepůsobí na mikroorganismy nepříznivě (Tween)

Ultrazvuk

- Zvukové vlny o frekvenci vyšší než 20 kHz působí na bakterie letálně pouze při vysoké intenzitě.

Kavitační ultrazvuk

- ultrazvuk o vysoké intenzitě a nízkém kmitočtu
- působí na mikroorganismy letálně, vzniká prudká pulsace buněčných membrán a plazmy, tím se snižuje nebo zvyšuje tlak
- nejcitlivější jsou dlouhé tyčinkovité a vláknité mikroorganismy, koky a kvasinky jsou poměrně odolné

Elektrický proud

- Střídavý elektrický proud o malé intenzitě (30 –100 mA) nemá na mikroorganismy nepříznivý vliv, může mírně stimulovat jejich metabolismus a růst.
- Stejnoseměrný elektrický proud může mikroorganismy nepříznivě ovlivňovat elektrolytickými účinky (vznik mikrobicidních sloučenin při elektrolýze v prostředí).

Mikrovlnný ohřev

- založen na tepelném účinku energie elektromagnetického záření velmi vysoké frekvenci
- mikrovlny působí rotací molekul vody → teplo
- další teplo vzniká migrací iontů solí v potravině
- hloubka průniku, homogennost výrobku

Mikrovlnná energie inaktivuje mikroorganismy podobně jako tepelné ošetření, účinnost je nižší (kratší doba působení, vznik teplých a chladných míst ve výrobku).

Desinfekční látky

- antimikrobiální látky s mikrobistatickými (zastavení růstu mikroorganismů) nebo mikrobicidními (usmrcení mikroorganismů) účinky

Sanitace = čištění a dezinfekce

- čištění – odstranění nečistot a zbytků organického materiálu
- dezinfekce – odstranění mikroorganismů

Důležité je dodržovat teplotu a dobu působení čistících a desinfekčních prostředků!

Mechanismy působení desinfekčních prostředků: oxidace, hydrolýza, tvorba solí s bílkovinami, koagulace bílkovin, změny permeability, poškození enzymatického systému, mechanická disrupce.

Kyseliny

- účinkují vlivem pH a činností nedisociovaných molekul
- HNO₃, organické perkyseliny (kyselina peroctová–Persteril)

Alkalie

- destrukce mikroorganismů je dána aktivitou hydroxylových iontů
- nejúčinnější KOH, NaOH a NH₄OH

Oxidační činidla

- kyslík ve stavu zrodu je schopný rychle oxidovat organické látky
- chlor a jeho sloučeniny (hypochloridy, chloraminy), sloučeniny jodu (jodofory, jodonaly), manganistan draselný, peroxid vodíku

Povrchově aktivní látky

- zvlhčovačla, detergencie, emulgátory, kvartérní amonné báze (Ajatin, Septonex)

Alkoholy

- koagulují ve vyšší koncentraci protoplazmu a odvodňují buňku
- ethylalkohol je nejúčinnější v 50 - 70% koncentraci